LIETUVIŲ KALBOTYROS KLAUSIMAI, XXIV(1985)

STASYS KEINYS

MOKSLO IR TECHNIKOS REVOLIUCIJA IR LIETUVIŲ TERMINOLOGIJOS RAIDA

Šiuolaikinė mokslo ir technikos revoliucija iškėlė didelius uždavinius ir kalbos mokslui, nes kalba, I. Belodedo žodžiais, yra tarsi visuomenės dabartinės raidos barometras — visi visuomenės plėtotės, mokslo ir technikos pažangos laimėjimai dinamiškai ir įvairiapusiškai atspindimi labiausiai išplėtotose pasaulio kalbose [1]. Nuodugniai spręsti bei tyrinėti reikia tiek bendruosius kalbos politikos, kalbų funkcionavimo, planavimo, tiek atskirų kalbos formų bei lygmenų vidinės raidos klausimus, taip pat jų santykiavimą su nekalbiniais veiksniais. Mokslo ir technikos revoliucijos santykius su kalba ir kalbotyra riboti vien mokslo kalbos arba, kaip neretai sakoma, specialiųjų kalbos vartojimo sričių bei terminologijos problematika, aiškus daiktas, būtų pernelyg siauras šio įvairiapusio pasaulinio masto reiškinio supratimas. Mokslo kalbos ir terminologijos klausimai yra kalbos tyrinėjimo šiuolaikinėmis sąlygomis sudėtinė dalis, tiesiogiai kylanti iš kalbos funkcijų ir vaidmens visuomenės gyvenime.

Pasaulio kalbų funkcionavimas toli gražu nevienodas. Iš dabar esančių 2500—3000 kalbų literatūrinės yra tik maždaug kas dešimta, o likusios visai neturi rašomosios formos. Pagaliau ir tas koks trejetas šimtų šiuolaikinio pasaulio literatūrinių kalbų labai skiriasi funkcijomis, išplėtotumu ir paplitimu. Greta vadinamųjų pasaulinių kalbų, kurios plačiausiai vartojamos tarpvalstybinių santykių, tarptautinių renginių ir kitiems bendravimo reikalams ir kuriomis skelbiama gausiausia šiuolaikinio mokslo, technikos, kultūros, politikos ir kitokia literatūra, esama ir tokių literatūrinių kalbų, kurių funkcijos labai ribotos net atskirōs jas vartojančios tautōs ar tautelės gyvenime. Pavyzdžiui, dalies neišplėtotų literatūrinių kalbų vartotojai savo gimtąja kalba negali gauti ne tik aukštojo, bet ir vidurinio, o ne vienu atveju netgi pradinio išsimokslinimo. Tai rodo, kad negalima kelti visoms kalboms vienodų tolesnio jų pačių ir jų funkcijų plėtojimo uždavinių. Vienokie uždaviniai kyla išplėtotoms, kitokie tebekuriamoms, sparčiau ar lėčiau plėtojamoms literatūrinėms kalboms.

Lietuvių kalba yra palyginti išplėtota literatūrinė kalba. Ji vartojama visose lietuvių tautos gyvenimo srityse, turi gana didelę tradiciją ir lite-

[1] Белодед И. К. Язык и социальный прогресс.— В кн.: Научно-техническая революция и функционирование языков мира. М., 1977, с. 5.

ratūrą ir pakankamai priemonių toliau vaisingai aptarnauti visus valstybės ir visuomenės gyvenimo, gamybos ir kūrybos, mokslo, technikos, švietimo ir kitus barus. Lietuviškai galima išreikšti iš esmės visus šiuolaikinio ir praeities gyvenimo, taip pat, žinoma, mokslo ir technikos dalykus. Seniai nuėjo praeitin laikai, kai lietuvių kalbai kai kurie kitataučiai mokslininkai vos ne giedojo laidotuvių giesmes ar šovinistiškai teigė, kad ji netinkanti grožinei, mokslo ir kitokiai kultūringoms tautoms būdingai kūrybai. Daugelio kartų pastangomis lietuvių kalba yra ištobulinta ir toliau vaisingai plėtojama dabar.

Kalbos išplėtotumas bei išgalės ir atskirų jos vartotojų mokėjimas, aiškus daiktas, yra netolygūs dalykai. Kalbos nevaleikų turbūt būta visais laikais ir visose tautose. Jų pasitaiko ir dabar. Tik blogai, kad tokie neišprusėliai savo nemokšiškumą kartais ima dangstyti, versdami kaltę pačiai kalbai, tarsi ir kalba tegalėtų tiek, kiek jie patys teišgali [2].

Literatūrinės kalbos kuriamos ir tobulinamos sąmoningomis vartotojų pastangomis. Šiame vyksme didelis vaidmuo tenka žymiausiems įvairių sričių šviesuoliams, kurių darbai neretai būna ne tik tam tikros srities (mokslo, meno, politikos ar kt.) naujas žodis, bet ir kalbos pavyzdys. Teorinio ir praktinio kalbos ugdymo baruose nuo pat dabartinių literatūrinių kalbų susidarymo labai svariai darbuojasi kalbininkai. Prie dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos lopšio stovėjo kartu su ja brendęs šios kalbos norminimo klasikas J. Jablonskis. Nuolatinė kalbininkų priežiūra lydėjo ir tolesnius lietuvių literatūrinės kalbos raidos tarpsnius, rūpestingi kalbos tvarkytojai yra ir dabartiniai kalbininkai. Aktyvi, sąmoninga, paremta nuodugniais teoriniais tyrinėjimais kalbos tvarkyba ypač aktuali yra šiuolaikinės mokslo ir technikos revoliucijos sąlygomis, labai išsiplėtus tautų ir kalbų ryšiams. Be galo svarbus pasidarė taip pat kalbų (aiškus daiktas, taip pat ir gimtosios) mokymo gerinimo uždavinys, siekiant, kad kiekvienas visuomenės narys tobulai mokėtų kalbą, turint galvoje ne tik kalbos taisyklingumą, bet ir jos stilistinę diferenciaciją, išgales.

1. Lietuvių terminologijos raidos dalykai

Mokslo ir technikos revoliucijos sąlygomis vienas svarbiųjų kalbininkų bei įvairių kitų mokslo, technikos ir gamybos sričių specialistų uždavinių yra tolesnis vadinamosios mokslo kalbos tobulinimas ir jos kuo geresnis įsisavinimas. Tas pats pasakytina ir apie mokslo ir technikos terminologiją, kuri sudaro specialiųjų dalykų išraiškos branduolį. Dabartiniais laikais, kai mokslas yra pasidaręs gamybine jėga, kalbinius visuomenės poreikius gali patenkinti tik didelė terminologijos ir apskritai kalbos kultūra. Dėl to padidėjęs tiek kalbininkų, tiek kitų sričių specialistų dėmesys terminolo-

[2] Tai aistriai parašytame straipsnyje „Ar švaru kalbos namuose?" suniekė doc. K. Zuperka, žr. „Raudonoji vėliava" (Šiaulių m. laikraštis), 1983, birž. 10.

gijos ir kalbos kultūros klausimams yra visai dėsningas, jis atitinka laiko dvasią ir reikalavimus. Tas dėmesys padeda tobulinti ir terminologijos darbą, verčia jį varyti sparčiau, planingiau, racionaliau, remiantis nuodugniais teoriniais tyrinėjimais ir atsižvelgiant į mokslo, liaudies ūkio ir socialistinės kultūros plėtojimo poreikius bei perspektyvas respublikoje ir šalyje.

Dabartiniam terminologijos darbui būtina panaudoti visą geriausią praeities kartų savo ir kitų tautų patyrimą, nes ir pati terminologija savo šaknimis yra susijusi su prabėgusių šimtmečių mokslo ir apskritai kultūros patyrimu. Nuo XVI šimtmečio vidurio prasideda raštuose fiksuojamas lietuvių terminologijos kūrimas ir augimas. Senasis lietuvių raštijos tarpsnis paliko ryškius lietuvių kalbos raidos, taip pat ir terminologijos brandinimo pėdsakus ir kartu su liaudies kalba sudarė pamatą bei tvirtą atramą XIX a. gale ir XX a. pradžioje vykusiam sparčiam dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos formavimui, našiam šiuolaikinės lietuvių mokslo, technikos ir kitų sričių terminologijos kūrimui ir tvarkymui. To reikalavo ir tam padėjo didelis lietuvių kalbos visuomeninių funkcijų išsiplėtimas ekonominiame, politiniame ir kultūriniame tautos gyvenime. Visuose šiuose baruose ryškius pėdsakus paliko didelis būrys žymių mokslininkų, menininkų, aukštojo mokslo bei apskritai švietimo darbuotojų ir kitų sričių šviesuolių. Šio meto lietuvių terminologijos kūrimui ir plėtotei itin daug nuveikė kalbininkai J. Jablonskis (1860—1930), K. Būga (1879—1924), matematikai ir pedagogai P. Mašiotas (1863—1940), M. Sikšnys (1874—1970), Z. Žemaitis (1884—1969), miškininkas P. Matulionis (1860—1932), biologai J. Elisonas (1889—1946), T. Ivanauskas (1882—1971), P. Šivickis (1882—1968), L. Vailionis (1886—1939), chemikai F. Butkevičius (1887—1934), A. Purėnas (1881—1962), chemikas ir fizikas V. Čepinskis (1871—1940), medikai P. Avižonis (1875—1939), K. Grybauskas (1886—1953), V. Lašas (1892—1966), P. Mažylis (1885—1966), inžinieriai P. Jankauskas (1860—1941), P. Jodelė (1871—1955), V. Mošinskis (1876—1955), K. Vasiliauskas (1879—1957), P. Vileišis (1851—1926), literatas M. Gustaitis (1870—1927), dailėtyrininkas P. Galaunė (g. 1890), muzikai T. Brazys (1870—1930), J. Naujalis (1869—1934), M. Petrauskas (1873—1937), S. Šimkus (1887—1943), visuomenės veikėjas J. Šliūpas (1861—1944), filosofas S. Šalkauskis (1886—1941), pedagogas A. Vireliūnas (1887—1925) ir daugelis kitų. Kurdami lietuviškąją marksizmo-leninizmo terminologiją, vaisingai dirbo žymūs Lietuvos Komunistų partijos veikėjai ir jos kūrėjai V. Mickevičius-Kapsukas (1880—1935), Z. Aleksa-Angarietis (1882—1940) ir kt. Tad iki 1940 m. buvo jau sukurta daugelio sričių lietuvių terminologija. Be to, ta terminologija buvo įtvirtinta mokslo, technikos, pedagoginėje ir mokslo populiarinamojoje literatūroje bei aukštųjų, specialiųjų ir bendrojo lavinimo vidurinių mokyklų veiklos praktikoje.

Nuo pat Tarybų valdžios atkūrimo Lietuvoje lietuvių kalbos funkcionavimas mokslo, technikos, gamybos, švietimo srityse, taip pat valstybiniame,

kultūriniame ir visuomeniniame respublikos gyvenime reikalavo toliau plėsti lietuvių terminologijos norminimo, tobulinimo ir tvarkybos darbus. Pasidarė būtina papildyti įvairių sričių terminologiją, atsižvelgiant į naujas visuomenės gyvenimo sąlygas. Respublikos industrializacija, žemės ūkio kolektyvizacija, kultūrinė revoliucija ir su tuo susiję spartus mokslo tiriamųjų darbų plėtojimas pirmaisiais Tarybų valdžios metais įkurtoje respublikos Mokslų Akademijoje, kitose mokslo įstaigose bei aukštosiose mokyklose, paspartintas kvalifikuotų kadrų rengimas iškėlė tolesnio daugelio sričių terminologijos plėtojimo bei tobulinimo uždavinį. Pirmaisiais Tarybų valdžios dešimtmečiais buvo kokybiškai atnaujinta ir įsitvirtino visuotinėje vartosenoje visuomeninė-politinė ir valstybės gyvenimo terminologija, gausiai leidžiamos mokslo, technikos, politikos ir kt. sričių lietuviškos knygos, originalūs bei verstiniai aukštųjų, specialiųjų vidurinių, profesinių ir bendrojo lavinimo mokyklų vadovėliai, nemažai mokslo populiarinamųjų leidinių. Visa tai pastebimai pastūmėjo į priekį ir lietuvių terminologijos plėtojimą bei tvarkybą, buvo akstinas plačiau rengti norminamuosius terminų žodynus.

Terminologijos darbas į priekį sparčiai varomas bendromis vyresniosios kartos ir Tarybų valdžios laikais išaugusių mokslininkų pastangomis. Šis darbas rėmėsi anksčiau ir remiasi dabar pažangiosiomis lietuvių terminologijos kūrimo ir tvarkymo tradicijomis, ankstesnių lietuvių mokslo, technikos, meno ir kitų sričių darbuotojų kartų sukauptu gausiu ir vertingu patyrimu. Terminologijos darbo teorijai ir praktikai plačiai panaudojamas taip pat didžiulis rusų mokslo ir technikos terminologijos patyrimas. Čia galima pridurti, kad dauguma žymesniųjų XIX a. galo—XX a. pradžios lietuvių mokslininkų ir kultūros veikėjų buvo baigę Rusijos aukštąsias mokyklas, o kai kurie prieš Didžiąją Spalio socialistinę revoliuciją ir pirmaisiais metais po revoliucijos tose mokyklose dirbo pedagoginį bei mokslo darbą. Tai, be abejo, lėmė nemažą rusų terminologijos įtaką anuo metu kuriamai lietuvių terminologijai. Kartu nemažą poveikį turėjo vokiečių, anglų, iš dalies prancūzų, lenkų ir, matyt, kur kas mažesnį kitų kalbų terminologija bei jos kūrimo ir tvarkymo principai. Tad galima sakyti, kad XX a. pirmaisiais dešimtmečiais susidarė nacionalinė terminologijos mokykla, pasirėmusi ir pačios lietuvių literatūrinės kalbos kūrimo bei norminimo pamatais, ir lietuvių bei kitų kalbų terminologijos patyrimu.

Ilgą laiką trukusi ne vienos lietuvių mokslo, technikos, gamybos, meno ir kitų sričių darbuotojų kartos veikla, terminologijos ir šios srities darbo perimamumas davė gražius ir brandžius vaisius. Dabartiniu metu daugelio sričių lietuvių terminologija yra ne tik sukurta, bet ir ganėtinai sutvarkyta bei sunorminta. Tai, žinoma, jokiu būdu nereiškia, kad terminologijos darbas baigtas. Jo apskritai negalima niekuomet baigti, nes visuomenės raida, mokslo ir technikos pažanga, kultūros klestėjimas reikalauja nuolat plėtoti ir tobulinti, papildyti ir peržiūrėti iš naujo vartojamąją terminologiją. Dėl to tikslu kalbėti tik apie tam tikrų terminologijos darbo tarpsnių

baigimą ar nueitumą, jos suderinimą ir sutikimą su atitinkamo laiko mokslo, technikos, gamybos ir kitų sričių padėtimi bei visuomenės poreikiais. Terminologija visuomet turi atitikti laiko reikalavimus, nes, tik tokia būdama, ji gali nekliudomai ir vaisingai tarnauti visų visuomenės gyvenimo sričių žengimui į priekį.

Mokslo, technikos ir kitų sričių terminologijos tvarkybai, norminių terminų diegimui į vartoseną didžiulę reikšmę turi lietuviškai leidžiami veikalai, straipsnių rinkiniai, vadovėliai, įvairi informacinė literatūra, specialieji periodiniai leidiniai. Rengiant spaudai tokius leidinius, atliekamas didelis terminologijos papildymo, suderinimo ir apskritai tvarkybos darbas, neretai kolektyviai aptariami vartojamieji ir naujai teikiami terminai. Fundamentiniai lietuvių mokslo veikalai „Lietuvos TSR flora“ (V., 1959—1980, 6 t.), „Lietuvos TSR fizinė geografija“ (V., 1958—1965, 2 t.), „Lietuvos TSR istorija“ (1957—1975, 4 t.), „Lietuvių kalbos gramatika“ (V., 1965—1975, 3 t.), „Lietuvių literatūros istorija“ (V., 1957—1969, 4 t., 5 kn.) ir daugelis kitų kartu yra ir reikšmingiausi lietuvių terminologijos laimėjimai, jos išplėtotumo akivaizdžiausias įrodymas. Tvarkydamas lietuviškąją visuomeninę-politinę ir mokslinę marksizmo-leninizmo terminologiją, vaisingai dirba Partijos istorijos institutas prie Lietuvos KP CK. Nemažus įvairių sričių terminologijos tvarkybos darbus atlieka daugelis respublikos Mokslų Akademijos institutų, kitų mokslo įstaigų bei aukštųjų mokyklų. Teigiamai vertintina respublikos leidyklų terminologinė veikla. Tačiau terminologijos tvarkymas, ypač norminimas, daugelyje mokslo įstaigų ir aukštųjų mokyklų turėtų būti ir našesnis, ir operatyvesnis. Dar daug kur šių be galo svarbių darbų griebiamasi priešokiais, labiau pasikliaujant atskirais entuziastais, o jie vieni, aiškus daiktas, dažnai būna nepajėgūs tinkamai išnarplioti visus kylančius terminologijos neaiškumus. Dėl to per didelė našta lieka leidykloms, o šios irgi toli gražu ne visuomet turi pakankamai jėgų ir laiko tokiems dalykams spręsti. Tam tikrų terminologijos rūpesčių kelia ir verstiniai leidiniai.

Šio šimtmečio lietuvių terminologijos raidoje nemažas vaidmuo teko ir tenka enciklopediniams leidiniams. Enciklopedijos, apibendrindamos ir susumuodamos tam tikro meto visuomenės gyvenimo, mokslo, technikos, kultūros laimėjimus, padeda fiksuoti norminę terminiją, kartu būdamos akstinas ją papildyti ir toliau plėtoti. Neseniai suėjo 50 metų nuo pirmosios universalios „Lietuviškosios enciklopedijos“ leidimo pradžios (1933—1941 m. Kaune išleista 10 tomų, apimančių raides A—J). Turint galvoje specialiųjų žodynų stygių prieškarinėje Lietuvoje, ši enciklopedija ir lietuvių terminologijos raidai bei plėtotei buvo itin reikšminga. Tarybiniais laikais išleistos tritomė „Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija“ (V., 1966—1971) ir dvylikos tomų „Lietuviškoji tarybinė enciklopedija“ (V., 1976—1984) yra labai svarbūs lietuvių terminologijos norminimo, stabilizavimo bei plėtojimo veiksniai. Planuojamos naujos enciklopedijos ir enciklopediniai žodynai, be abejo, skatins toliau tobulinti tiek įvairių sričių

lietuvių terminologiją, tiek ir patį terminologijos darbą. Tad dabar jau pats laikas plačiau apibendrinti terminų pateikimą ir norminimą lietuviškose enciklopedijose, kad jų vaidmuo toliau didėtų ir būtų galima atitaisyti pasitaikančius netikslumus bei terminologijos klaidas. Pasitaiko atvejų, kai enciklopedijų rengėjai nepagrįstai keičia įsigalėjusius terminus, diegia naujus jų variantus ar net keičia terminų darybos tipus [3].

Be atitinkamos terminologijos komisijos ir kalbininkų terminologų pritarimo keisti įsigalėjusių terminų neturėtų jokia atskira leidykla, redakcija ar kita žinyba. O svarbiausi terminologijos klausimai turėtų būti pateikiami aprobuoti Terminologijos tarybai prie LTSR Mokslų Akademijos Prezidiumo. To nepadarius, atskirų žinybų ar leidinių teikiniai neturi norminamosios galios. Terminologinis savivaliavimas tik klaidina specialistus ir visuomenę.

2. Terminų žodynai

Labai svarbus terminologijos tvarkybos ir norminių terminų diegimo veiksnys yra gerai parengti terminų žodynai. Kartu tai yra akivaizdus vaisingo terminologijos darbo rodiklis. Tarybiniais laikais, tiksliau po Antrojo pasaulinio karo, nes per nepilnus pirmuosius Tarybų valdžios metus terminų žodynų respublikoje nebuvo parengta, Lietuvoje išleista per 70 įvairių sričių skirtingos apimties, paskirties ir pobūdžio terminų žodynų bei žodynėlių. Maždaug pusę to skaičiaus sudaro palyginti nedideli verčiamieji dvikalbiai mokomieji žodynėliai, skirti įvairių specialybių studentams, parengti aukštųjų mokyklų dėstytojų ir išspausdinti rotaprintu. Lietuvių terminologijos raidai ir tvarkybai daugumos tų žodynėlių reikšmė menka. Tačiau kaip mokomosios priemonės, be abejo, jie yra labai reikalingi [4]. Daugiausia mokomųjų terminų žodynų ir žodynėlių yra parengę ir išleidę Kauno medicinos instituto, Vilniaus inžinerinio statybos instituto, kiek mažiau Lietuvos žemės ūkio akademijos, Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto, LTSR valstybinio kūno kultūros instituto, o po vieną kitą ir kai kurių kitų aukštųjų mokyklų dažniausiai užsienio kalbų katedrų bei vienos kitos specialiosios katedros dėstytojai. Keletą terminų žodynėlių mokiniams yra išleidusi „Šviesos“ leidykla.

Visokeriopai remiant ir skatinant lietuvių mokomosios terminografijos plėtotę, reikia didinti norminamąjį mokomųjų terminų žodynų bei žodynėlių vaidmenį, daugiau rengti ir leisti tokių žodynų vidurinių mokyklų mokiniams. Aktyviau mokomuosius terminų žodynus turėtų rengti specialiųjų dalykų katedros, kol kas beveik visai šiame bare nesireiškia rusų kalbos

---

[3] Į pastarąjį atvejį mano dėmesį atkreipė filol. m. kand. K. Gaivenis, reikšdamas dėl šio dalyko nepasitenkinimą.

[4] Apie tokius terminų žodynus ir žodynėlius plačiau žr.: Gaivenis K., Keinys S. Lietuviškų mokomųjų terminų žodynų apžvalga, trūkumai, tobulinimo rekomendacijos.— Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija, 1981, t. 2(75), p. 127—137.

dėstytojai. Reikia pasiekti, kad leidžiamus šio pobūdžio žodynus bei žodynėlius peržiūrėtų atitinkamų šakų terminologijos komisijos ir kalbininkai, tvirtintų bendrosios aukštųjų mokyklų ar respublikinės tos srities terminologijos komisijos. Prieš leidžiant juos reikia suderinti ir su Terminologijos taryba prie LTSR MA Prezidiumo.

Dauguma leidyklų ir dalis atskirų kitų įstaigų išleistų terminų žodynų yra neblogai parengti, peržiūrėti respublikos Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Terminologijos komisijos, o vėliau, ją panaikinus, to paties instituto Terminologijos grupės. Jie labai padėjo stabilizuoti, norminti ir apskritai tvarkyti atitinkamų sričių lietuvių terminologiją. Didesnė tų žodynų dalis yra svarūs lietuvių terminografijos darbai, didelė parama tiek specialistams, tiek leidyklų bei periodinės spaudos darbuotojams, tiek mokslo jaunuomenei.

Pirmiausia minėtini aiškinamieji terminų žodynai, mat jų norminamoji reikšmė yra didžiausia. Reikšmingiausiais aiškinamaisiais terminų žodynais laikytini šie: „Botanikos terminų žodynas“ (sud. Botanikos žodyno komisija, vyr. red. J. Dagys.— V., 1965.— 664 p.), J. Čeičio „Melioracijos terminų žodynas“ (V., 1960.— 284 p.), K. Daukšo „Chemijos žodynas“ (V., 1960.— 452 p.), A. Jurevičiaus ir A. Čižo „Aiškinamasis tekstilės terminų žodynas“ (V., 1962, d. 1.— 100 p.), A. Krutulio „Muzikos terminų žodynas“ (2-asis papild. leid.— V., 1975.— 260 p.), „Mokslinės ir techninės informacijos terminų žodynas“ (sud. A. Trečiokaitė.— V., 1983.— 228 p.) ir kt. Iš mokomųjų terminų žodynų šiuo atžvilgiu svarbus yra S. Gecevičiūtės „Zoologijos terminų aiškinimai“ (V., 1974.— 180 p.). Pagaliau negalima nepaminėti ir iš rusų kalbos išversto „Filosofijos žodyno“ (liet. leid. red. R. Plečkaitis.— V., 1975.— 488 p.). Dauguma šių žodynų nėra gryni aiškinamieji. Pavyzdžiui, botanikos terminų žodyne pateikti lotyniški ir rusiški atitinkami terminai, chemijos, melioracijos ir tekstilės žodynuose — rusiški terminai, o mokslinės ir techninės informacijos terminų žodyne — rusų ir anglų kalbų terminai. Rusų ir vokiečių kalbų atitikmenys duoti „Aiškinamajame medienos apdirbimo terminų žodyne“ (sud. A. Barkauskas, S. Jonaitis, M. Kairys ir kt.— V., 1971.— 120 p.). Toks mišrus (aiškinamasis-verčiamasis) terminų žodynų tipas laikytinas perspektyviausiu ir naudingiausiu. Beje, aiškinamąjį-verčiamąjį terminų žodynų tipą tikslingiausiu yra pripažinę ir Estijos TSR MA Kalbos ir literatūros instituto Terminologijos ir kalbos kultūros sektoriaus specialistai, turėdami galvoje mažos respublikos tokių žodynų rengimo ir leidimo galimybes bei didelį žodynų vaidmenį tvarkant, norminant ir diegiant į vartoseną taisyklingus terminus [5]. Be to, tokie žodynai, papildyti kitų kalbų terminų indeksais, vartotojui teikia daugiausia būtinos informacijos, kuri reikalinga tiek specialistams, tiek leidyklų ir spaudos darbuotojams, vertėjams, studentams ir

[5] Отс Х. О развитии типов эстонских терминологических словарей.— В кн.: Роль теории в практике развития терминологии и упорядочения литературных языков. Таллин, 1982, с. 112—113.

kitiems su atitinkamais terminais turintiems reikalų žmonėms. Tai, žinoma, nereiškia, kad visai atsisakytina verčiamųjų žodynų, juoba kad parengti gerą aiškinamąjį-verčiamąjį žodyną reikia daug daugiau ir laiko, ir jėgų.

Dauguma iki šiol išleistų lietuviškų norminamųjų terminų žodynų yra verčiamieji. Tai daugiausia dvikalbiai rusų—lietuvių arba lietuvių—rusų kalbų žodynai, pavyzdžiui, V. Gudelio „Geologijos ir fizinės geografijos terminų žodynas" (V., 1956.— 220 p.), „Literatūros terminų žodynas" (sud. J. Petronis, V. Vanagas, A. Zalatorius.— V., 1962.— 80 p.), M. Mikalajūno „Rusų—lietuvių kalbų meteorologijos terminų žodynas" (V., 1975.— 220 p.), „Rusiškai lietuviškas ekonomikos terminų žodynas" (ats. red. K. Meškauskas.— V., 1966.— 292 p.), „Rusų—lietuvių kalbų politechninis žodynas" (red. kol. pirm. A. Novodvorskis.— V., 1959.— 520 p.), V. Anskaičio ir M. Kilo „Rusų—lietuvių kalbų žemės ūkio terminų žodynas" (V., 1971.— 368 p.), „Sportinių terminų žodynas" (ats. sud. V. Steponaitis.— V., 1959.— 340 p.), „Teisinių terminų žodynas" (sud. A. Žiurlys.— V., 1954.— 240 p.), neseniai išleistas mokomasis „Rusų—lietuvių kalbų žemės ūkio mechanizacijos terminų žodynas" (sud. V. Gerulaitis, S. Lukėnas.— V., 1983.— 160 p.) ir kt. Be to, išleista keletas stambesnių anglų—lietuvių kalbų terminų žodynų, pavyzdžiui, A. Buračo „Anglų—lietuvių kalbų ekonomikos terminų žodynas" (V., 1980.— 489 p.), A. Novodvorskio „Anglų—lietuvių kalbų politechninis žodynas" (V., 1958.— 172 p.) ir mokomasis „Anglų—lietuvių kalbų žemės ūkio terminų žodynas" (ats. red. R. Kelbauskienė.— V., 1977.— 168 p.).

Atskirą verčiamųjų žodynų būrelį sudaro daugiakalbiai žodynai. Juose, be lietuviškųjų terminų, pateikti dviejų ar daugiau kitų kalbų atitikmenys, pavyzdžiui, tokie yra V. Kairio, A. Kaminsko, Z. Kudirkos ir kt. „Rusų—lietuvių—anglų kalbų skaičiavimo technikos terminų žodynas" (V., 1971.— 600 p.), V. Astrausko, S. Biziulevičiaus, S. Pavilonio ir kt. lotynų—lietuvių—rusų kalbų „Medicinos terminų žodynas" (V., 1980.— 996 p.), lietuvių—rusų—anglų—vokiečių kalbų „Fizikos terminų žodynas" (sud. Fizikos terminų komisija, red. P. Brazdžiūnas.— V., 1979.— 680 p.). Prie šių stambių lietuvių verčiamosios terminografijos darbų galima būtų prišlieti ir mažesnės apimties Kauno medicinos instituto išleistą mokomąjį J. Vosyliaus „Trumpą farmacinį poliglotinį žodyną" (K., 1970.— 350 p.), kuriame pateikti lotynų, lietuvių, anglų, vokiečių, prancūzų ir rusų kalbų terminai.

Leidyklų leidžiami verčiamieji terminų žodynai paprastai turi pridėtus antrosios ir tolesnių kalbų terminų indeksus. Tai, be abejo, padidina žodynų informatyvumą, nes toks dvikalbis žodynas iš tiesų atstoja du žodynus (pavyzdžiui, rusų—lietuvių kalbų žodynas su lietuviškų terminų indeksu gali būti naudojamas ir kaip lietuvių—rusų kalbų žodynas), o daugiakalbis — net keletą terminų žodynų. Taip darant, sutaupoma nemažai

popieriaus ir rengėjų, leidyklų bei spaustuvių darbo laiko. Tai labai svarbu, nes terminų žodynų poreikiai respublikoje yra labai išaugę, o jų rengimas ir leidimas nuo tų reikmių gerokai atsilieka.

Labai palankiai vertinant tarybiniais laikais Lietuvoje atliktą ir atliekamą terminų žodynų leidimą, nes tai yra tikrai didelis lietuvių terminografijos žingsnis į priekį, negalima nematyti ir tam tikrų šio darbo spragų. Visų pirma dar neišleisti ar net nerengiami kai kurių svarbių mokslo ir liaudies ūkio sričių terminų žodynai (pavyzdžiui, miškininkystės, statybos, veterinarijos, visuomenės mokslų ir kt.), ypač nepatenkinama svarbiausių respublikos pramonės šakų terminų žodynų rengimo padėtis. Respublikos gamybiniai susivienijimai, gamyklos ir kt. organizacijos turėtų labiau domėtis ir savo sričių terminologijos tvarkymu. Be to, daugumos žodynų tiražai seniai parduoti, vienas kitas prieš 20—30 m. išleistas terminų žodynas jau yra senstelėjęs [6], todėl papildytinas ir atnaujintinas. Dalis terminų žodynų labai lėtai redaguojami ir rengiami spaudai leidyklose, metų metus guli nespausdinami. Toks likimas buvo pastaraisiais metais išleistų medicinos, žemės ūkio mechanizacijos terminų žodynų, tas pats pasakytina ir apie neseniai išleistą politechnikos žodyną. Mažai rengiama ir leidžiama aiškinamųjų terminų žodynų. Tokios nuomonės laikosi ir TSRS Mokslų Akademijos Kalbotyros instituto vyr. mokslinė bendradarbė V. Michalčenko, pridurdama, kad verčiamieji žodynai buvo būtini pirmajame terminologijos darbo etape (terminų inventorizacija), o dabar pereitina į naują šio darbo pakopą — terminų sistemų sudarymą, atsižvelgiant į atskirų mokslo ir technikos sričių raidos specifiką [7]. Šį lietuvių terminologijos uždavinį panašiai formulavo ir velionis TSRS MA Mokslo ir technikos terminologijos komiteto mokslinis sekretorius A. Rilskis 1981 m. pradžioje Maskvoje vykusiame sąjunginiame seminare, skirtame terminologijos darbo sąjunginių respublikų Mokslų Akademijose klausimams [8]. Pagaliau su spragomis yra kai kurių terminų žodynų (visų pirma rotaprintu spausdintų mokomųjų) leksikografinis parengimas, lietuviški terminai daugelyje žodynų nesukirčiuoti.

Lietuvių terminografijos klausimams daug dėmesio skiria Terminologijos taryba prie LTSR MA Prezidiumo. Jos posėdžiuose nuodugniai apsvarstyti mokomųjų terminų žodynų (1978 m. gruodžio 20 d.), leidyklų leidžiamų lietuviškų terminų žodynų rengimo ir leidybos (1979 m. gruodžio

---

[6] Apie tai jau buvo rašoma prieš keliolika metų (žr.: Гайвянис К., Климавичюс И. Некоторые вопросы терминологической работы в Литовской ССР.— Научно-техническая терминология, 1973, № 2, с. 20).

[7] Михальченко В. Ю. Тенденции развития научно-технической терминологии в балтийских языках.— В кн.: Научно-техническая революция и функционирование языков мира. М., 1977, с. 146.

[8] Рыльский А. Г. Краткий обзор состояния и задач, решаемых терминологическими органами союзных республик.— В кн.: Проблемы разработки и упорядочения терминологии в Академиях наук союзных республик. М., 1983, с. 168.

13 d.) klausimai [9], taip pat aptartas 1981—1990 m. terminų žodynų leidimo perspektyvinis planas (1980 m. lapkričio 27 d.). Svarbiausi leidžiami terminų žodynai aptariami ir aprobuojami, juos peržiūri Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Terminologijos grupė.

3. Organizacinis terminologijos darbas

Terminologijos darbui respublikoje organizuoti ir koordinuoti 1945 m. prie LTSR MA Prezidiumo buvo sudaryta Terminologijos komisija, kuri 1951 m. perkelta į Lietuvių kalbos institutą (nuo 1952 m. po institutų sujungimo ji vadinosi LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Terminologijos komisija). Ši komisija atliko nemažą darbą, skatindama įvairių sričių specialistus daugiau dėmesio skirti lietuvių terminologijos tvarkybai, kalbos atžvilgiu peržiūrėdama leidžiamus terminų žodynus. Jos atstovai aktyviai dalyvavo gausiuose įvairių sričių terminologijos komisijų posėdžiuose. Komisijos veiklos metais buvo padėti tolesnės sėkmingos lietuvių terminologijos tvarkybos pamatai, nusistovėjo ir vėliau išlikusios bei toliau plėtojamos šio darbo formos ir metodika. Komisijai sumaniai ir vaisingai daug metų vadovavo doc. filol. m. kand. J. Kruopas (1908—1975), o įkūrus Terminologijos tarybą prie LTSR MA Prezidiumo, jis buvo Tarybos pirmininko pavaduotojas.

Pokario metais J. Kruopas buvo žymiausias lietuvių terminologijos tvarkybos organizatorius ir didžiausias šios srities autoritetas. Jis aktyviai prisidėjo parengiant keliolika svarbių terminų žodynų, kruopščiai sprendė, pasitelkdamas įvairių sričių specialistus, terminų pateikimo „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne", kartu ir akademiniame „Lietuvių kalbos žodyne" klausimus, paskelbė straipsnių iš terminologijos mokslinėje ir periodinėje spaudoje [10]. Našiai įvairiu metu instituto Terminologijos komisijoje darbavosi kalbininkai V. Bartusevičius, N. Grigas (1896—1972), filol. m. kand. A. Kučinskaitė, filol. m. kand. V. Labutis, filol. m. kand. K. Gaivenis ir kt. Ypač šiai veiklai atsidėjo K. Gaivenis, per bemaž tris dešimtmečius išvaręs plačią terminologijos vagą.

Terminologijos darbui respublikoje išsiplėtus, vien iš kalbininkų sudaryta ir visuomeniniais pagrindais veikianti komisija nebepajėgė aprėpti

---

[9] Terminologijos tarybos nutarimai šiais klausimais paskelbti, žr.: Dėl lietuviškų mokomųjų terminų žodynų.— Kalbos kultūra, 1979, sąs. 37, p. 4—5; Dėl lietuviškų terminų žodynų rengimo ir leidybos.— Mūsų kalba, 1980, Nr. 3, p. 26—28.

[10] Apie J. Kruopo terminologinę veiklą žr.: Drotvinas V., Lyberis A., Pikčilingis J., Ulvydas K. Žymaus lietuvių kalbininko netekus.— Kalbos kultūra, 1976, sąs. 30, p. 4; Gaivenis K., Lyberis A., Ulvydas K. J. Kruopas — žymus gimtosios kalbos tyrinėtojas.— Kalbos kultūra, 1978, sąs. 34, p. 82—83; Гайвянис К. И. Круопас как терминолог и нормализатор литовского языка.— Научно-техническая революция и проблемы культуры языка науки и терминологии: тез. докл. и сообщ. регионального теорет.-метод. семинара (симпоз.) 31 мая—1 июня 1983 г.— Вильнюс, 1983, с. 30—31.

visų kylančių lietuvių terminologijos tvarkybos organizavimo ir koordinavimo uždavinių. Dėl to Terminologijos komisijos iniciatyva buvo atlikti parengiamieji šios veiklos organizacinio pertvarkymo darbai. Vadovaujantis 1971 m. gale priimtu respublikos Ministrų Tarybos nutarimu, buvo sudaryta Terminologijos taryba prie Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Prezidiumo, o 1972 m. birželio mėn. Mokslų Akademijos Prezidiumas patvirtino šios tarybos nuostatus. Pagrindiniai Terminologijos tarybos uždaviniai yra suformuluoti taip:

a) koordinuoti ir organizuoti lietuvių terminologijos darbą, vykdomą įvairiose mokslo bei mokymo įstaigose, leidyklose, gamyklose ir kt.;.

b) aprobuoti parengtus terminų žodynus (biuletenius);

c) rekomenduoti kalbos praktikai atskirus mokslo ir technikos terminus.

Terminologijos taryba, atlikdama savo darbą, gali steigti atskirų sričių terminologijos sekcijas, komisijas bei pakomises, rekomenduoti mokslo tiriamosioms, mokymo ir kitoms įstaigoms bei organizacijoms savo darbo planuose numatyti terminologijos temas, o leidykloms — įtraukti į leidybos planus Tarybos aprobuotus terminologijos darbus (žodynus, straipsnių rinkinius ir kt.). Be to, Terminologijos taryba turi kaupti informaciją apie respublikoje dirbamą terminologijos darbą, rengiamus ar numatomus rengti terminų žodynus, biuletenius ir kt., gali juos svarstyti savo posėdžiuose, aprobuoti ir rekomenduoti praktikai. Prireikus Taryba rengia įvairiems terminologijos klausimams skirtus pasitarimus, konferencijas, seminarus, be to, dalyvauja kitų įstaigų tokio pobūdžio renginiuose tiek respublikoje, tiek už jos ribų.

Terminologijos taryba veikia visuomeniniais pagrindais, jos būstinė — Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. Tarybos uždavinius vykdyti padeda maždaug tuo pačiu metu sudaryta šio instituto Terminologijos grupė, kurios pagrindinės funkcijos suformuluotos taip: tvarkyti Terminologijos tarybos veiklos dokumentus bei einamuosius reikalus; sekti respublikoje dirbamus terminologijos srities darbus ir informuoti apie juos Terminologijos tarybą; palaikyti ryšius su sekcijomis ir terminologijos komisijomis, terminologijos darbą dirbančiais kolektyvais ar terminų žodynų autoriais ir teikti jiems kalbines konsultacijas; rengti metodinių ir kitokių terminologijos darbo instrukcijų projektus; nagrinėti aktualius terminologijos klausimus ir rengti spaudai terminologinių straipsnių bei kitokios medžiagos rinkinius; peržiūrėti ir recenzuoti kalbos atžvilgiu terminų žodynus (biuletenius, sąrašus).

Į Terminologijos tarybos sudėtį įeina 23 žymūs įvairių mokslo ir technikos sričių specialistai, iš jų respublikos Mokslų Akademijos akademikai P. Brazdžiūnas, J. Gaudrimas, J. Kubilius, P. Slavėnas, Akademijos nariai korespondentai J. Bulavas (teisė), J. Dagys, V. Gudelis, J. Macevičius, R. Sarmaitis ir P. Vasinauskas. Tarybos pirmininku nuo pat jos įkūrimo yra akademikas prof. filol. m. dr. V. Mažiulis.

Savo veikloje Terminologijos taryba remiasi sritinėmis terminologijos komisijomis, kurių šiuo metu respublikoje yra per dvidešimt. Didesnė pusė veikiančių terminologijos komisijų yra respublikinės, o likusios sudarytos atskirų įstaigų vidaus reikalams. Daliai sritinių respublikinių terminologijos komisijų vadovauja Terminologijos tarybos nariai. Pavyzdžiui, akademikas P. Brazdžiūnas yra Fizikos terminologijos komisijos pirmininkas, akademikas J. Kubilius vadovauja Matematikos terminologijos komisijai, LTSR MA narys korespondentas J. Dagys — Botanikos žodyno komisijai, LTSR MA narys korespondentas P. Vasinauskas — Agronomijos terminologijos komisijai ir kt. Terminologijos taryba, remdamasi kai kurių terminologijos komisijų daugelio metų vaisingu darbu ir patirtimi, siekia, kad pagrindinių mokslo ir technikos sričių terminologijos komisijos būtų respublikinės, t. y., kad jose būtų suburti žymiausi respublikos specialistai, nepaisant, kur jie dirbtų. Tai padeda kompetentingai spręsti visus iškylančius terminologijos klausimus, tinkamai suderinti vartojamus ir naujai diegiamus ar tikslinamus terminus, išvengti kartais pasitaikančio atskirose įstaigose terminų įvairavimo.

Sritinė terminologijos komisija yra svarbiausia praktinio terminologijos darbo grandis. Ji turi kaupti visą su savo srities terminologija susijusią informaciją, sudaryti terminų kartoteką, svarstyti ir diegti į vartoseną taisyklingus, sistemiškus terminus, siekti, kad srities terminologija atitiktų to meto pasaulio mokslo ir technikos lygį bei respublikos mokslo, gamybos, švietimo, mokslo propagavimo poreikius. Savo darbo rezultatus sritinės terminologijos komisijos turėtų skelbti terminų žodynų, biuletenių, sąrašų forma, kurie savo ruožtu gali būti iš pradžių pateikiami kaip projektai, siūlymai svarstymui, o vėliau aptarus tvirtinami ir pateikiami aprobuoti Terminologijos tarybai prie Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Prezidiumo.

Dalis respublikoje veikiančių sritinių terminologijos komisijų yra sukaupusios didelį terminologijos darbo patyrimą ir atlikusios didžiulį savo srities terminų sisteminimo, norminimo bei tvarkybos darbą. Pavyzdžiui, minėtoji Botanikos žodyno komisija, kuriai daug metų vaisingai vadovauja prof. biolog. m. dr. J. Dagys, sėkmingai darbuojasi jau šeštą dešimtmetį. Per daugelį metų sudaryta didelė botanikos terminų ir augalų pavadinimų kartoteka. Joje surinkti šios srities terminai ir pavadinimai tiek iš įvairiausių literatūrinių šaltinių (spausdintų ir rankraštinių dabarties ir praeities mokslo knygų, straipsnių ir kt.), tiek iš gyvosios liaudies kalbos. Komisijos, kuriai tuo metu vadovavo L. Vailionis, pastangomis buvo sudarytas ir 1938 m. Kaune išleistas stambus „Lietuviškas botanikos žodynas“ (1 d.— 600+40 p., red. J. Dagys). Tai buvo didžiausias ir vienas brandžiausių lietuvių terminografijos darbų, išspausdintų Lietuvoje iki 1940 m. Pagrindinėje žodyno dalyje pirmuoju dedamas lotyniškas mokslinis augalų sistematinis pavadinimas su paaiškinta reikšme ar kilme, toliau šeima, kuriai tas augalas priklauso, mokslinis lietuviškas augalo pavadinimas, jo sino-

nimai, atitikmenys vokiečių, rusų, lenkų ir latvių kalbomis ir glaustas augimo vietos, paplitimo, taikymo apibūdinimas bei kiti dalykai. Po to patogumo dėlei įdėtas lietuvių—lotynų kalbų augalų vardynas. Be to, žodyne pridėta K. Grybausko redaguota farmakognozijos nomenklatūra (lotynų—lietuvių ir lietuvių—lotynų kalbomis), pateiktųjų augalų sistemos lentelė ir lotynų—lietuvių kalbų rūšių pavadinimuose vartojamų būdvardžių žodynėlis. Šio žodyno išleidimas buvo didelis lietuvių terminologijos ir terminografijos žingsnis į priekį. Antrojoje žodyno dalyje buvo numatyta pateikti sutvarkytus augalų citologijos, anatomijos, morfologijos ir fiziologijos terminus. Tą savo uždavinį Botanikos žodyno komisija atliko, parengdama jau tarybiniais laikais išleistą aiškinamąjį „Botanikos terminų žodyną" (V., 1965). Komisija turi parengusi naują, papildytą ir pertvarkytą augalų sistematikos žodyną, kurį būtinai reikia išleisti [11]. Sisteminga komisijos veikla buvo akstinas ir kartu sudarė sąlygas nuodugniau patyrinėti taip pat botanikos mokslo ir šios srities terminologijos raidą Lietuvoje. Tad daugelio dešimtmečių kryptinga ir kruopšti Botanikos žodyno komisijos veikla lietuvių mokslo istorijoje palieka tikrai žymų pėdsaką.

Labai kryptingai ir sėkmingai jau tris dešimtmečius darbuojasi LTSR MA akademiko prof. P. Brazdžiūno vadovaujama Fizikos terminologijos komisija. 1958 m. buvo išleistas šios komisijos parengtas nedidelis lietuvių—rusų kalbų verčiamasis „Fizikos terminų žodynas", remiantis dar prieš karą Lietuvos universiteto Fizikos katedroje pradėta sudarinėti terminų kartoteka, kuri toliau buvo papildoma tarybiniais metais Vilniaus universitete. 1971 ir 1973 m. dviem knygomis buvo paskelbtas didelio keturkalbio verčiamojo fizikos terminų žodyno projektas, kuris po detalaus ir kruopštaus svarstymo komisijos posėdžiuose „Mokslo" leidyklos buvo išleistas 1979 m. Tame žodyne pateikta beveik 20 tūkstančių fizikos terminų lietuvių, rusų, anglų ir vokiečių kalbomis. Be to, komisija yra parengusi 1981 m. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Terminologijos grupės peržiūrėtą ir tų pačių metų gale Terminologijos tarybos prie LTSR MA Prezidiumo aprobuotą „Lazerių fizikos terminų žodyną", pradėjo enciklopedinio fizikos žodyno parengiamuosius darbus [12].

Vaisingai ir organizuotai dirba taip pat zoologijos, matematikos, agronomijos ir kai kurios kitos komisijos. Gaila, kad sustojo nuo VI dešimtmečio galo keliolika metų labai našiai dirbusios Mokslų Akademijos Fizikinių-techninių energetikos problemų instituto Terminologijos komisijos veikla (1960—1969 m. ši komisija išleido 29 įvairių technikos sričių terminų sąsiuvinius, jų bendra apimtis per 350 puslapių), kuriai sumaniai vadovavo techn. m. kand. J. Stasiulevičius (1923—1973).

---

[11] Apie Botanikos žodyno komisijos veiklą plačiau žr.: Dagys J. Kaip buvo rengiami lietuviški botanikos terminų žodynai.— Kn.: Lietuvių terminologija (Lietuvių kalbotyros klausimai). V., 1975, t. 16, p. 244—248.

[12] Plačiau apie lietuvių fizikos terminologijos tvarkymą žr.: Brazdžiūnas P. Fizikos lietuviškosios terminijos kūrimas.— Kalbos kultūra, 1983, sąs. 44, p. 4—8.

Minėtųjų botanikos, fizikos ir kitų terminologijos komisijų darbo sėkmę lemia tai, kad į jų sudėtį įeina ir aktyviai dirba tiek mokslo tiriamųjų įstaigų, tiek aukštųjų mokyklų žymiausi atitinkamų sričių specialistai, joms vadovauja autoritetingiausi ir veiklūs mokslininkai, kad jos nuolat turi prieš akis tam tikrus konkrečius tikslus, užduotis, kurias planingai ir sistemingai vykdo, ir kad jos nuolat bendradarbiauja su kalbininkais terminologais. Daugiametė lietuvių terminologijos tvarkybos patirtis rodo, kad šie dalykai ir yra svarbiausias sėkmingo komisijų darbo laidas. Ypač minėtinas žymiausių respublikos mokslininkų rūpinimasis savo srities terminologijos ir apskritai gimtosios kalbos dalykais. Tą seną ir gražią lietuvių mokslo ir terminologijos tradiciją tęsia profesoriai P. Brazdžiūnas, A. Buračas, J. Dagys, K. Daukšas, A. Gučas, V. Gudelis, J. Kubilius, J. Macevičius (KPI), S. Pavilonis, P. Slavėnas, R. Šarmaitis, P. Vasinauskas, J. Vidmantas, A. Vitkus ir nemažai kitų. Būtina šią tradiciją visaip remti ir išlaikyti.

Svarbu, kad terminologijos komisijos visą laiką turėtų tam tikras užduotis, kurias įvykdžiusios eitų toliau, imtųsi naujų, sudėtingesnių darbų. Tik taip sutvarkytas ir nenutrūkstamas terminologijos darbas gali garantuoti, kad atitinkamų sričių terminologija žengs į kojų su mokslo ir technikos pažanga ir pati tai pažangai padės. Realiausias ir, organizuotai dirbant, įvykdomas terminologijos komisijų darbas yra savo srities terminų norminimas, sisteminimas ir apskritai tvarkyba kartotekų pagrindu, terminų žodynų rengimas, jų projektų ar biuletenių skelbimas. Tam tikras darbo tarpsnis baigiamas norminamojo terminų žodyno ar rekomenduojamų terminų rinkinio parengimu. Toks darbas padeda ne tik sunorminti, susisteminti atskiros srities terminus, bet ir suderinti juos su gretimų ir kitų susijusių sričių terminais. Be to, kartu atliekamas ir nacionalinės terminologijos suderinimas su kitų kalbų atitinkama terminologija. Mokslo darbo sėkmei, gamybai, taip pat ir kitokiai veiklai toks suderinimas yra labai svarbus.

Aktualus bet kurios srities lietuvių terminologijos dalykas yra jos semantinio adekvatumo su atitinkamos srities rusų terminologija siekimas. Tai svarbu tiek dėl geresnio specialistų rengimo, tiek dėl mokslinės ir gamybinės veiklos daugiatautėje valstybėje. Kaip minėta, ne vienos srities lietuvių terminai buvo kuriami ir tvarkomi rusų terminologijos pavyzdžiu jau šio šimtmečio pradžioje. O tarybinio gyvenimo sąlygomis lietuvių ir rusų terminologija kontaktuoja, galima sakyti, nuolat. Dėl to jokio didesnio atotrūkio tarp šių dviejų kalbų terminologijos ir nėra. Terminologijos suderinimo siektina taip pat ir su kitomis kalbomis, visų pirma tomis, kuriomis skelbiama daugiausia naujausios mokslo ir technikos informacijos, pavyzdžiui, jau kuris laikas daugelyje sričių tokia yra anglų kalba. Atsižvelgtina ir į kitas kalbas. Be to, tos mokslo sritys, kurios turi tarptautinę lotynišką terminologiją ir nomenklatūrą, aiškus daiktas, pirmiausia į ją turi ir lygiuotis.

Pagrindinis praktinio lietuvių terminologijos darbo uždavinys yra pa-
partinti terminų tvarkybą, normalizaciją ir papildymą, toliau gerinti jų
sutikimą su atitinkamais tarptautiniais, rusų ir kitų kalbų terminais, kelti
bendrąją pačios terminologijos ir šio darbo kultūrą. Aktyvesnio sprendimo
ebelaukia daugelio sričių lietuvių terminologijos standartizacija. Tiek res-
publikinių terminologijos standartų rengimas, tiek sąjunginių valstybinių
terminologijos standartų lietuviškų atitikmenų sutvarkymas ir tvirtinimas
kol kas lieka kaip labai aktualūs, bet menkai judinami darbai.

4. Teorinis ir metodinis terminologijos darbas

Tobulinti lietuvių terminologiją ir gerinti jos tvarkybą padeda respub-
likoje atliekami teoriniai ir taikomieji šios srities tyrinėjimai bei metodinis
darbas. Daugiausia šiame bare yra nuveikę Mokslų Akademijos Lietuvių
kalbos ir literatūros instituto mokslo darbuotojai, o atskirus lietuvių ter-
minologijos klausimus taip pat yra tyrinėję Vilniaus universiteto kalbi-
ninkai.

Pagrindinė teorinių lietuvių terminologijos tyrinėjimų kryptis yra ling-
vistinė. Šiuo aspektu yra panagrinėtas lietuvių terminologijos formavimasis
ir raida, terminų struktūra, daryba ir semantika, kalbų kontaktų įtaka lie-
tuvių terminologijai ir kiti klausimai. Apgintos keturios filologijos mokslų
kandidato disertacijos, kuriose nagrinėta lietuvių kalbotyros terminologi-
jos istorija (A. Balašaitis, 1961 m.), lietuviškų vienažodžių terminų daryba
(S. Keinys, 1968 m.), dabartinės lietuvių kalbos sudėtiniai terminai
(K. Gaivenis, 1969 m.) ir lietuvių technikos terminologijos vertiniai
(A. Kaulakienė, 1983 m.). Per pastarąjį dešimtmetį išleisti du Lietuvių kal-
bos ir literatūros instituto mokslo darbų „Lietuvių kalbotyros klausimai"
tomai, skirti terminologijos tyrinėjimams —„Lietuvių terminologija" (V.,
1975) ir „Lietuvių kalbos specialioji leksika" (V., 1983). Be to, šiems
klausimams skirta dalis leidinio „Socialinės lingvistikos problemos" (V.,
1979). Aktualūs lietuvių terminologijos teorijos ir praktikos klausimai gvil-
denami taip pat „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbų" A serijoje
skelbiamuose terminologų straipsniuose. Čia panagrinėti bendrieji lietuvių
terminijos kūrimo ir norminimo principai [13], apžvelgti lietuviški mokomie-
ji terminų žodynai ir pateikti jų tobulinimo siūlymai [14], paskelbta keletas
straipsnių apie lietuvių technikos verstinius terminus [15] ir kt.

---

[13] Gaivenis K. Bendrieji lietuvių terminijos kūrimo ir norminimo principai.— Lie-
tuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija, 1979, t. 3(68), p. 77—85.

[14] Gaivenis K., Keinys S. Min. veik.

[15] Kaulakienė A. Sudurtiniai vertiniai lietuvių politechnikos terminijoje.— Lie-
tuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija, 1981, t. 1(74), p. 73—82; taip pat
jos. Semantiniai vertiniai lietuvių politechnikos terminijoje.— Ten pat, 1981, t. 4(77),
p. 99—107; taip pat jos. Frazeologiniai ir sudėtiniai vertiniai lietuvių technikos ter-
minijoje.— Ten pat, 1983, t. 4(85), p. 91—100.

Terminologijos dalykams, ypač praktiniams, daug vietos skiriama Lietuvių kalbos ir literatūros instituto leidinyje „Kalbos kultūra“. Tris šio leidinio sąsiuvinius parengė instituto Terminologijos grupė. Tie sąsiuviniai skirti vien terminologijos klausimams [16]. Nemažai kalbos praktikai naudingos medžiagos tiek terminologijos, tiek visų pirma įvairių specialiųjų sričių kalbos kultūros klausimais paskelbta „Lietuvių kalbos sekcijos sąsiuviniuose“ [17] ir nuo 1971 m. juos pakeitusiame periodiniame „Mūsų kalbos“ leidinyje. Gana daug straipsnių ir straipsnelių, kuriuose svarstomi atskiri terminai bei mokslo, technikos, prekybos ir kitų sričių kalbos kultūros dalykai, paskelbta ir kituose moksliniuose leidiniuose, respublikoje leidžiamuose laikraščiuose bei žurnaluose. Šie dalykai keliami radijo ir televizijos laidose. Tiesa, ne visais atvejais terminologijos klausimais rašoma ir kalbama pakankamai kompetentingai, pasitaiko nepagrįstų ir nevykusių taisymų bei siūlymų. Kartais kai kurie kalbininkai ir kitų sričių specialistai taisinėja atskirus terminus izoliuotai nuo susiklosčiusių tam tikrų sričių terminų sisteminių ryšių, neatsižvelgdami į lietuvių terminologijos tradicijas ir terminams keliamus reikalavimus, nepaisydami įprastos terminų teikimo, keitimo ir aprobavimo tvarkos. Daugeliu atvejų tokie taisymai tegali būti laikomi tik siūlymais, o ne tvirtais, iš karto diegtinais į vartoseną teikiniais. Tokie siūlymai terminologijai gali būti naudingi nebent tuo, kad atkreipia terminologų, terminologijos komisijų akis į svarstytinus, o gal ir tvarkytinus dalykus.

Terminologijos darbo sėkmei labai svarbus yra terminologinis ir lingvistinis įvairių sričių specialistų švietimas. Tam reikėtų parengti populiarių terminologijos, kalbos kultūros leidinių, įvairių terminologijos darbo metodinių priemonių. Šis tas padaryta ir šiame bare. Lietuvių kalbos ir literatūros institutas rotaprintu yra išleidęs Terminologijos grupės parengtą glaustą „Terminų žodynų kartotekos sudarymo instrukciją“ (V., 1972.— 14 p.). Po keleto metų panašią instrukciją taip pat rotaprintu išleido Lietuvos geologijos mokslinio tyrimo institutas [18]. Į lietuvių kalbą išversta TSRS MA Mokslo ir technikos terminologijos komiteto parengta metodinė priemonė „Как работать над терминологией“ (М.: Наука, 1968.— 76 с.) [19], o „Mokslo“ leidykla serijoje „Kalba ir žmonės“ išleido populiarų lietuvių terminologijos pagrindų išdėstymą [20]. Tačiau tai, kas padaryta, tegali būti laikoma terminologinio specialistų ir apskritai visuomenės švietimo pradžia.

Ateityje būtina spartinti tiek lietuvių terminologijos tyrinėjimą, tiek metodinių ir populiarių priemonių, skirtų terminologijos darbą dirbantiems specialistams ne filologams, rengimą. Reikia toliau tyrinėti teorinius lie-

[16] Kalbos kultūra, 1973, sąs. 27.— 100 p.; 1979, sąs. 35.— 88 p.; 1983, sąs. 44.— 88 p.

[17] Lietuvių kalbos sekcijos sąsiuviniai, 1968—1970, sąs. 1—22.

[18] Geologijos terminų kortelių užpildymo instrukcija.— V., 1975.— 28 p.

[19] Terminologinis darbas (Pagalbinė priemonė pagal D. Lotės ir TSRS MA Mokslinės-techninės terminologijos komiteto darbus / Vertė A. Kaulakienė).— V., 1973.— 70 p.

[20] Keinys S. Terminologijos abėcėlė.— V., 1980.— 116 p.

tuvių terminologijos pagrindus, įvairių sričių terminijos susidarymo ir raidos istoriją, dabartinę jos būklę ir raidos tendencijas, išsamiai nušviesti lietuvių terminologijos praeities ir dabarties santykius su kitų kalbų terminologija. Plėtotini gretinamieji lietuvių ir kitų kalbų atitinkamų sričių terminologijos tyrinėjimai. Dabartinėmis mokslo ir technikos revoliucijos sąlygomis ir labai išsiplėtus įvairių tautų specialistų bendravimui, aktualus nuodugnesnis sinchroninis lietuvių ir rusų terminologijos gretinamasis tyrinėjimas. Tai turėtų padėti toliau tobulinti lietuvių terminologiją ir palengvinti abiejų kalbų terminų išmokimą. Lietuvių kalbos ir literatūros institute ir kai kuriose aukštosiose mokyklose tokio pobūdžio tyrinėjimai šiuo metu jau atliekami.

Platesnių ir išsamių tyrinėjimų tebelaukia taip pat lietuvių mokslo ir kitų specialiųjų sričių, kuriose vartojami terminai, kalba. Tiesa, šiais klausimais apibendrinamai rašoma stilistikos vadovėliuose, atskirais klausimais yra paskelbtas pluoštas straipsnių ir straipsnelių. Tačiau pastarieji dažniausiai yra atskirų kalbos klaidų taisymai, įvairių knygų ar knygelių kalbinės recenzijos. Laikas būtų imtis ir apibendrinamųjų mokslo kalbos tyrinėjimų.

Terminologijos praktikai, be kitų dalykų, svarbu išnagrinėti vadinamųjų tarptautinių terminų lietuviškos perrašos klausimą, jų aplietuvinimo polinkius. Nors šie dalykai turi didoką tradiciją ir yra beveik nusistovėję, tačiau vis dar pasitaiko lietuvinimo variantų, tam tikrų neaiškumų kartais kyla ir aplietuvinant naujai skolinamus terminus. Naudinga būtų parengti tokių terminų lietuvinimo rekomendacijas ar net instrukciją.

Terminologijos darbą dirbantiems žmonėms labai reikalingos metodinės terminų tvarkybos, terminų žodynų rengimo priemonės. Tam turėtų padėti ir respublikoje atlikto terminologijos darbo, geriausių terminologijos komisijų veiklos apibendrinimas. Lietuvių terminologijos tvarkybos ir kitų tarybinių respublikų bei užsienio šalių terminologijos darbo patyrimo pagrindu parengtos metodinės priemonės būtų didelė parama gausiems terminologijos darbo entuziastams, kurių dauguma neturi šiam darbui reikalingo filologinio ir leksikografinio pasirengimo.

Čia suminėti tik kai kurie aktualūs lietuvių terminologijos klausimai. Jų išnagrinėjimas ir atitinkamų praktinių rekomendacijų parengimas turėtų padėti dar sėkmingiau tvarkyti lietuvių terminologiją. O tai labai svarbu, turint galvoje, kad terminologija yra kalbos šiuolaikinės raidos priekyje. Mat beveik visa nauja, kas atsiranda literatūrinės kalbos leksikoje, žodžių daryboje, iš dalies ir kituose kalbos lygmenyse, dažniausiai yra susiję su terminologija ir jos vartojimu įvairiose funkcinėse kalbos atmainose. Sparti mokslo ir technikos pažanga ir bendrosios tarybinių žmonių kultūros kilimas reikalauja toliau tobulinti ir plėsti terminologijos darbą, spartinti terminų tvarkybą.

НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И РАЗВИТИЕ ЛИТОВСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Резюме

В статье дается обзор развития литовской терминологии, подготовки и издания терминологических словарей, освещается организационная, методическая работа, а также теоретические и прикладные исследования по литовской терминологии в годы Советской власти и в условиях современной научно-технической революции.

В первой главе вкратце обозревается становление современной литовской терминологии и ее развитие, констатируется, что к настоящему времени литовская терминология многих областей является не только созданной, но и в определенной степени упорядоченной. При этом отмечается большое значение издаваемых научных трудов, энциклопедий, учебников для высших, средних специальных, профессиональных и других учебных заведений.

Во второй главе приведен обзор состояния литовской терминографии, выделены типы изданных и подготавливаемых терминологических словарей (толковые, толково-переводные, переводные и др.).

Третья глава посвящена вопросам организации терминологической работы в Советской Литве. Основное внимание уделено работе Терминологического совета при Президиуме АН ЛитССР, основанного в 1971 г., и деятельности отраслевых терминологических комиссий.

В четвертой главе представлено краткое обозрение состояния теоретических исследований и подготовки методических пособий по терминологической работе.

В каждой главе, кроме освещения состояния данного вопроса, выявлены определенные недостатки и намечены ближайшие задачи по усовершенствованию терминологической работы в республике.